

Tarixi İrəvan şəhəri azərbaycanlıların köklü yaşadığı böyük elm, maarif və mədəniyyət mərkəzlərindən biri olmuşdur. Şəhərdə Azərbaycan xalqına məxsus son dərəcə zəngin ədəbi-mədəni mühitin formalaşması bunun təsdiqidir. İrəvan şəhərində mövcud olmuş təhsil sistemi haqqında ən dolğun məlumat xanlığın Rusiya tərəfindən işğalından sonra 1829-1831-ci illərdə həmin ərazidə kameral siyahıyaalma keçirən rus tarixçi-statistik İvan Şopenin 1852-ci ildə Sankt-Peterburqda çap olunmuş "Erməni vilayətinin Rusiyaya birləşdirilməsi dövrünün tarixi yaddaşı" əsərində verilmişdir. Həmin məlumatlardan aydın olur ki, İrəvan xanlığının ərazisindəki təhsil sistemi mahiyyət etibarilə Azərbaycanın digər xanlıqlarındakı təhsil sistemindən fərqli olmamışdır. İ.Şopenin yazdığına görə İrəvan xanlığının ərazisində təhsillə, əsasən, müəyyən təhsil görmüş din xadimləri məşğul olurdular. Hər bir məscidin nəzdində böyük və yaxud kiçik mədrəsə fəaliyyət göstərmişdir. Aşağı siniflərdə müəllimlər müderris, yuxarı siniflərdə isə vaiz adlandırılırdılar. Mədrəsələrdə geniş dərs otaqları ilə

Elm və mədəniyyət mərkəzi İrəvan

da məhz bu vaxtlara təsadüf edir. 1881-ci ilin noyabr ayında fəaliyyətə başlayan İrəvan Müəllimlər Seminariyası çar hakimiyyətinin bölgədəki maraqları naminə yaradılmasına baxmayaraq, 40 ilə yaxın müddətdə hazırladığı müasir dünyagörüşünə və düşüncə tərzinə malik yüksəkixisaslı milli müəllim kadrları ilə pedaqoji fikir salnaməmizə yaddaqlan səhifələr yazmışdır. Görkəmli maarifpərvər Firidun bəy Köçərli seminariyanın ilk müəllimlərindən olmuş, geniş mədəni-maarif işləri aparmışdır.

AZƏRBAYCANLI PEDAQOJİ KADRLARIN İRƏVAN ŞƏHƏRİNDƏN UZAQLAŞDIRILMASI

İrəvanda təhsil öz inkişaf dövrünü yaşayıb. 1928-ci ildən İrəvanda Kənd Təsərrüfatı Texnikumunun azərbaycanlı bölməsi fəaliyyətə başlamış, 1933-cü ildən həmin bölmə

yanaşı, tələbələrin yaşadıkları kiçik otaqlar - hücrələr olurdu. Bezi məscidlərdə adlı-sanlı müctəhidər dərs deyirdilər ki, onları dinləmək üçün ölkənin hər yerindən dinləyicilər gəlirdilər. İrəvan xanlığının süqutu ərəfəsində təkcə İrəvan şəhərindəki 8 məsciddə 200 şagird təhsil alırdı.

İRƏVANDA İLK İKİSİNİFLİ DÖVLƏT QƏZA MƏKTƏBİ

Rusiya işğalı dövründə İrəvan şəhərində ilk ikisınıfli dövlət qəza məktəbi 14 yanvar 1832-ci ildə açılmışdır. 15 mart 1868-ci ildə İrəvan qəza məktəbi dördsınıfli klassik progimnaziyaya çevrilmişdir. Azərbaycanlı uşaqların da təhsil aldıkları bu məktəbi 1850-ci ildən 1880-ci ilədək 30 il ərzində İrəvan qəza məktəbini və progimnaziyasını üst-üstə 558 azərbaycanlı bitirmişdi. Tarixi mənbələrə nəzər salsaq görərik ki, Cənubi Qafqaz Rusiya tərəfindən işğal edildikdən sonra həyatın bütün sahələri onun tərəfindən idarə olunmağa başladı. 2 avqust 1829-cu ildə Rusiya Maarif Nazirliyi "Zaqafqaziya məktəblərinin vəziyyəti haqqında" qərar qəbul etdi. Cənubi Qafqazda öz ideoloji və siyasi maraqlarını təmin etmək üçün qəbul edilmiş həmin qərarla qəza məktəblərinin yaranması və ümumi təhsil sistemi ilə idarə edilməsi öz əksini tapmışdı. Qərarla 1830-cu ildə başqa şəhərlərlə yanaşı, İrəvanda da 100 şagirdlik qəza məktəbinin açılması nəzərdə tutulsa da, həmin il bunun həyata keçirilməsi mümkün olmamışdır. Araşdırmalardan məlum olur ki, İrəvanda ilk qəza məktəbinin 1831-ci ilin mart-oktyabr aylarında açılmasına yenə də ciddi səy göstərilmiş, hansısa səbəblərdən gerçəkləşdirilməmişdir. Belə ki, müəyyən səylərdən sonra İrəvanda ilk qəza məktəbi 14 yanvar 1832-ci ildə açılmışdır.

Progimnaziya 31 mart 1881-ci ildə səkkizsınıfli tam gimnaziya çevrilmişdi və sonralar İrəvan Oğlan Gimnaziyası adlandırıldı. 1 yanvar 1883-cü ilə olan məlumata görə

İrəvan gimnaziyasında təhsil alan 237 şagirddən 37-si azərbaycanlı olmuşdu. Mənbələrdə qeyd olunduğu kimi, ilk dəfə İrəvan qəza məktəbi kimi fəaliyyətə başladığı dövrdən 1918-ci il avqustun 6-da bağlanmasınadək keçən müddət ərzində İrəvan Oğlan Gimnaziyasına şəriət dərslərini və Azərbaycan dili fənnini 1836-1856-cı illərdə Molla Tağı Mahmud oğlu, 1856-1885-ci illərdə Mirzə Ələkbər Elxanov, 1885-1895-ci illərdə Firudin bəy Köçərli, 1895-1905-ci illərdə İsmayıl bəy Şəfəbəyov, 1905-1906-cı illərdə Mirzə Məhəmməd Şeyxzadə, 1907-1918-ci illərdə Şeyx Abusəttar Kazimov tədris etmişlər.

MÜQƏDDƏS RİPSİMƏ GİMNAZİYASINI 36 AZƏRBAYCANLI QIZ BİTİRİR

İrəvanda fəaliyyət göstərən məktəblərdən biri də Müqəddəs Ripsimə qızlar məktəbi idi. 1850-ci il yanvarın 2-də Qafqazın canişini Mixail Vorontsovun xanımı Yelizaveta Vorontsovanın təşəbbüsü və İrəvanda fəaliyyət göstərən Müqəddəs Nina Xeyriyyə Cəmiyyətinin idarə heyətinin qərarı ilə Müqəddəs Ripsimə qadın məktəbi təsis edilmişdir. 9 iyul 1884-cü ildə bu məktəb üçsınıfli qadın progimnaziyasına çevrilmişdi. 30 may 1898-ci ildə isə progimnaziya hazırlıq sinfi də təşkil edilməklə səkkizsınıfli qadın gimnaziyasına çevrilmişdi. Ödənişli olan bu məktəbdə imkanlı azərbaycanlıların qızları da təhsil alırdılar. Təkcə 1916-1918-ci illərdə Müqəddəs Ripsimə gimnaziyasını 36 azərbaycanlı qız bitirmişdi. İrəvan quberniyasının 1914-cü ilə dair "Yaddaş kitabçası"nda göstərilir ki, bu gimnaziyada şəriət dərslərini və Azərbaycan dilini Haşım bəy Nərimanbəyov tədris etmişdir.

Hələ XIX əsrin 50-60-cı illərindən etibarən İrəvan şəhərində özəl məktəblər də fəaliyyət göstərməyə başlamışdı. Özəl məktəbləri yalnız Rusiya təbəəliyi olan şəxslər Qafqaz Tədris İdarəsinin icazəsi ilə açə bilərdi. İki tip özəl məktəblər mövcud idi. Birinci tip

məktəblərə məscidlərin və ya kilsələrin nəzdindəki müəllimlərin fərdi proqramı əsasında fəaliyyət göstərən ənənəvi mollaxana tipli məktəblər, ikinci tip məktəblərə isə yeni açılan, lakin öz tədris proqramını dövlət məktəblərinin proqramlarına uyğunlaşdıran məktəblər daxil idi. 1863-cü ildə İrəvanda 15 özəl azərbaycanlı və erməni məktəbləri mövcud idi. 1865-ci ildə şəhərdə 9 müsəlman ruhani məktəbi fəaliyyət göstərmişdir ki, orada 223 şagird təhsil almışdır. Həmin vaxt buradakı 6 erməni ruhani məktəbində 150 şagird təhsil almışdır. 1866-cı ildə məscidlərin nəzdindəki məktəblərdə şagirdlərin sayı 596 nəfərə çatmışdır.

CƏNUBİ QAFQAZDA MAARİFÇİLİK HƏRƏKƏTİ

1880-ci ildə açılan İrəvan şəhər ibtidai məktəbi 1900-cü ildə üçsınıfli Puşkin adına məktəbə çevrilmişdi. 1901-ci ildə Puşkin adına məktəbin nəzdində bazar günü məktəbi açılmışdı. Məktəbə milliyyətdən və dinin mənsubiyyətdən asılı olmayaraq 16 yaşından 50 yaşınadək irəvanlılar qəbul edilirdilər. Puşkin adına məktəbdə rus və digər dillərlə yanaşı, Azərbaycan dili də tədris edilirdi. Mirzə Hüseyn Axundov məktəbin müsəlman bölməsinin müdiri olmaqla yanaşı, Azərbaycan dili müəllimi kimi də fəaliyyət göstərmişdir. 1881-ci il noyabrın 3-də tərkibində iki sinif olmaqla İrəvan Müəllimlər Seminariyasının I sinfinin açılışı olmuşdur. Seminariyanın ilk direktoru Yakob Suşevskinin səyi nəticəsində birinci il seminariyaya 9 müəllim 42 şagird cəlb edilmişdi. 1882-ci ildə seminariyanın II sinfi, 1883-cü ildə III sinfi açılmışdır. Qafqazda olan bütün müəllimlər seminariyası kimi, İrəvan müəllimlər seminariyası da 4 sinifdən ibarət olmuşdur.

İrəvan xanlığı çar Rusiyasının tərkibinə qatıldıqdan sonra burada dünyəvi təhsilə xüsusi diqqət yetirilməsində həmin mühitin özü əhəmiyyətli rol oynamışdır. XIX əsrin ikinci yarısından etibarən Cənubi Qafqazda maarifçilik hərəkatı geniş vüsət aldı. Regionda dünyəvi təhsil verən yeni tipli məktəbin - İrəvan Müəllimlər Seminariyasının açılması

müstəqil İrəvan Azərbaycanlı Kənd Təsərrüfatı Texnikumuna çevrilmişdi. 1937-ci ildən İrəvan Pedaqoji İnstitutunun 3 fakültəsində azərbaycanlı bölməsi (dil-ədəbiyyat, fizika-riyaziyyat, tarix-coğrafiya) mövcud idi. "Kö-nüllü köçürülmə" adı altında həyata keçirilən azərbaycanlıların Ermənistanından 1948-1953-cü illər deportasiyası nəticəsində azərbaycanlı məktəblərinin şəbəkəsi ciddi dağıntıya məruz qoyuldu. İrəvan Pedaqoji Texnikumu 1948-ci ildə tələm-tələsik Azərbaycanın Xanlar (indiki Göygöl) rayonuna köçürüldü. İrəvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun və Erməni Dövlət Qiyabi Pedaqoji İnstitutunun azərbaycanlı bölmələri (dil-ədəbiyyat, tarix, fizika-riyaziyyat) müvafiq olaraq Bakıdakı pedaqoji institutlara köçürüldü. Həmin dövrdə İrəvan şəhərində təlim Azərbaycan dilində olan iki orta məktəbin - Kirov adına qızlar və Əzizbəyov adına oğlanlar orta məktəblərinin müəllim və şagird kontingentinin xeyli hissəsi Azərbaycana köçmək məcburiyyətində qalmışdı. Bununla da azərbaycanlı pedaqoji kadrların İrəvan şəhərindən uzaqlaşdırılmasını istəyən Ermənistan rəhbərliyinin çoxdankı arzusu həyata keçmiş oldu.

Yalnız 1954-cü ildə tərkibində iki fakültə (fizika-riyaziyyat və Azərbaycan dili və ədəbiyyatı) olmaqla İrəvan Pedaqoji İnstitutunda yenidən azərbaycanlı bölməsi açıldı. İnstitutda yalnız Azərbaycan dili və ədəbiyyatı kafedrası müstəqil fəaliyyət göstərirdi. Kafedraya əvvəlcə tanınmış elm xadimi Əkbər Yerevanlı, onun vəfatından sonra isə Knyaz Mirzəyev rəhbərlik etmişdi. İnstitutun azərbaycanlı bölməsində müəyyən fənlərin tədrisi üçün Bakıdan müvafiq ixtisaslı alimlər dəvət edilirdi. 1961-ci ildə İrəvan Pedaqoji İnstitutunda Fizika-riyaziyyat və Ədəbiyyat-tarix fakültələri ləğv edilmiş, əvəzində 25 tələbənin təhsil aldığı İbtidai təhsilin pedaqogikası və metodikası fakültəsi açılmışdı.

1970-ci ildə İbtidai təhsilin pedaqogikası və metodikası fakültəsi də ləğv edilmiş, əvəzində 25 tələbə qəbul edilən Ədəbiyyat-tarix fakültəsi açılmışdı. Tarixən Azərbaycanın elm, maarif və mədəniyyət mərkəzlərindən biri olan İrəvan şəhəri XX əsrin sonlarında etnik təmizlənməyə məruz qaldı.

Nəzakət ƏLƏDDİNQIZI